

OTKA 2006

Részletes kutatási terv

Oroszország helye a világban – az orosz regionális történetírás tükrében

Az un. rendszerváltó évtizedben a nagy narratívák az orosz történelem írásában őrizték és őrzik pozícióikat napjainkban is. Ez jórészt a szovjet történetírás erős átpolitizáltságával és átideologizáltságával függ össze: a rendszerváltást követően a történetírók egy része fő feladatának az előjelek felcserélését tekintette, a nagy elbeszélések tehát tovább folytatódtak, csak hogy most már más terminológiával, és más történetfilozófiai sugallattal. Ez, persze, az orosz nyelvű történetírásra volt elsősorban jellemző, de nem tudta kivonni alóla magát teljesen a nemzetközi ruszisztika egésze sem. Az ezredfordulón azonban az orosz történetírásban is megszorodtak az új történetírói műfajok és módszerek, vagy legalábbis a szépségszisztem, amely új utak fellelésére készítette az orosz ruszisztikát. Ebben elég nagy hatása volt az angolszász ruszisztikának, amely már jóval előbb igazodott a világ történetírásának divatos áramlataihoz.

A magyar történeti ruszisztika ebben a világhelyzetben kétségtelenül a tradicionális iskolák közé tartozik. A rendszerváltó évtized elsősorban a tudományszervezési téren hozott fordulatot. Létrejött a Ruszisztikai Intézet – először egy önkéntes tudományos társulás formájában, majd 1996-tól az ELTE önálló szervezeti egységeként a Ruszisztikai Központ. Ez vált a magyar történettudomány első, csak Oroszország történetének kutatására szakosodott kutató műhelyévé. E részdiszciplína viszonylagos elmaradottsága miatt, az első feladatok az intézményi- és szellemi infrastruktúra kiépítésével voltak kapcsolatosak, ami értelemszerűen meghatározóan hatott a tudományos aktivitás irányultságára is. Az egyetemi oktatásra támaszkodva megkezdtük egy új ruszista kutató generáció kinevelését, publikációs bázisokat teremtettünk, megalapítottuk a Poszt-Szovjet Füzetek és a Ruszisztikai Könyvek c. sorozatokat, megalapoztuk nemzetközi kapcsolatrendszerünket, miközben törekedtünk egyfajta koordináló szerepre a magyar ruszisztikán belül.

Mivel nagy volt a lemaradás, érthető, hogy az építkezést az orosz történetírás legjobb hagyományainak alapzatán kezdtük. Ez egyben azt jelentette, hogy a Ruszisztikai Központ a 90-es éveket nem tudományi válságként, hanem egy felfelé ívelő szakasznak élte meg. Témaválasztásában, történeti koncepciójában, kutatási módszereiben alapvetően a kritikai analízis alá vett orosz történettudománnyal folytatta párbeszédét. A Központunk által szervezett előző négy nagy nemzetközi konferencia jól mutatja munkatársaink tudományos érdeklődését.

A tárgyalt évtized több reprezentatív művel is gazdagította a magyar ruszisztikát: megszületett egy szerzői kollektíva munkájaként az első 1945 utáni, magyar szerzők által írt Oroszország történet, összefoglaló készült a Romanovokról, fundamentális munkák a GULAG-ról, a szovjet hétköznapokról. Nagy gondot fordítottunk a sorsfordító és struktúraalkotó történelmi személyiség történelmi szerepének vizsgálatára, így fontos munkák születtek IV. Ivánról, I. Péterről és Sztálinról. Az említett munkák a legújabb nemzetközi kutatási eredményeket szintetizáló vagy a magyar tudományos közvélemény által addig ismeretlen forrásokat felvonultató kézikönyvek voltak, mind így vagy úgy a nagy narratívák közé sorolhatók, közülük néhány megjelent Oroszországban, az Egyesült Államokban, sőt, Krausz Tamás egy könyve még Japánban is.

A magyar történeti ruszisztika nem adta fel azt a hagyományosnak mondható történetírói igényt, hogy törvényszerűségeket keressen és találjon a történelemben, hogy fejlődési összefüggéseket tárjon fel és, hogy hosszútávú trendeket vázolja fel. Ezért olyan nagy, történetfilozófiai kérdéseket vetett fel, amelyekre megítélése szerint a nemzetközi ruszisztika nem adott érvényes vagy végleges választ. A munkák zöme még a 19. századi történetírás által favorizált műfajok keretében és módszerekkel született. Végig tekintve a magyarországi ruszisztika elmúlt bő évtizedén, megállapítható, hogy nem csapta meg az ezredvégi szépségszisztem szele. Éppen ellenkezőleg: a megnyíló szovjet levéltárak és a felbomló szovjet történetírás új kihívást jelentett számára. Képviselői legnagyobb részét az évszázados történész-mesterség kanonizált szabályai szerint, a forráskritika és a narráció igényével, a nagy összefüggések és törvényszerűségek láttatásának elhivatottságával művelik mesterségüket. Lehetséges, hogy a magyar ruszisztika átugorja a történész szakma szétesésének stádiumát (ezzel egyébként a nemzetközi ruszisztika fő trendjét követi), ám kétségtelen, hogy magasabb szintre jutása csak a hagyományos műfajok és módszerek bővülésével, kitágításával érhető el. Pályázatunk sok tekintetben erre a minőségi előre lépésre tett kísérletként is felfogható, miközben továbbra is a történész „céh” évszázados, és a történeti ruszisztika évtizedes hagyományaira épít.

Meg kell azonban mondjuk, hogy nem létezik különálló nemzeti ruszisztika. A ruszisztika - mint tudomány – globalizált. Mégis azt gondoljuk, van értelme annak, hogy keressük helyünket egyfelől az európai és amerikai, vagyis a nem orosz nyelvű, másfelől az oroszországi, tehát az orosz nyelvű ruszisztika között.

Az ELTE Ruszisztikai Központ már elindult ezen az úton, s úgy tetszik meg is találta helyét a nemzetközi ruszisztikai tudományos munkamegosztásban. Már korábbi OTKA-pályázatunkat is historiográfiai témának szenteltük, és 2004-ben jelentős nemzetközi konferenciát tartottunk az új historiográfiai eredményekről, amelynek alapján kötetet is publikáltunk, mintegy lezárva ezt a kutatást.

A most tervezett új kutatás kétségkívül ezen a vonalon halad tovább, de a történelmi és fizikai térben kitágítja a problémát. Megkísérli egyrészt a műfaji és módszertani „térképét” megrajzolni a rendszerváltó másfél évtized ruszisztikájának, másrészt viszont az egyes regionális orosz történelmi iskolákat is górcső alá veszi, amivel nemzetközi mércével mérve is úttörő vállalkozásba fog. Magyar sajátosságnak tekinthető a témaválasztásban, hogy gondot fordítunk az oroszországi finn-ugor területeken működő történész műhelyek munkájának vizsgálatára is. Ezt a törekvésünket nem annyira a várható tudományos eredmények relevanciája, mint inkább az egymás teljesítménye iránti érdeklődés és kötelező figyelem motiválja. Ezen a területen van ugyanakkor a legnagyobb esély eddig nem ismert hungaricumok feltárására. Első lépésként felmérjük a regionális műhelyekben fellelhető hungaricumokat, majd a kapcsolattörténet szempontjából legfontosabbakat feldolgozzuk, és a lehetőségekhez mérten, publikáljuk.

E kutatás során óhatatlanul is előtérbe kerül az orosz- és nem orosz nyelvű ruszisztika legújabb irányzatainak összehasonlító vizsgálata. Ebben a munkában hangsúlyozottan támaszkodunk az angolszász ruszisztika olyan kiemelkedő képviselői munkáira, akik korábbi konferenciáinkon is részt vettek (Nicholas Riasanovsky, Philip Longworth, Paul Dukes, N.S. Kollmann, L. Hughes, Arch Getty, G. Rittersporn, Sh. Fitzpatrick és mások).

A pályázat nem arról szól (ez korábbi pályázatomban egyik bírálata kapcsán fogalmazódott meg), hogy a pályázók egyszerűen csak „olvasni” szeretnének, ráadásul irreális költségvetéssel. Még csak nem is arról, hogy „közvetíteni” szeretnének az orosz történetírás eredményeit. Itt historiográfiai alap kutatásokról van szó, és azok szintetizálási igényéről. Márha, természetesen, a történelmi ruszisztikát elfogadjuk az egyetemes történetírás egy részterületének, és historiográfiát legitim történettudományos műfajnak tekintjük.

Az alapp probléma, amelynek tükrében a rendszerváltás utáni orosz történetírás „mainstream”-jének és regionális eltéréseinek képét szeretnénk megrajzolni, örök és állandó kihívást jelent a mindenkor egyetemes történetírás számára: az Oroszország által elfoglalt hely a világban, a történelemben: a világtörténetben. Európai struktúrájú, mondjuk, az orosz történelmi fejlődés első ezer éve? Ez lehet az első kérdés. Magam korábban pozitív választ adtam rá, majd megokoltam, hogy mégis miben más. Világos, sokak által korszerűtlennek tartott, mégis megkerülhetetlen fogalmi rendszeren belül. Az egyetemes történelmi összehasonlítás alapja a közös, egyformán használt és értett nyelv, a világosan definiált terminusok. „Feudális”-nak mondtam, és igyekeztem tartalmat adni e fogalomnak, hogy egyként alkalmas legyen az általános törvényszerűség és egyedi sajátosság leírására. Lehet tehát a középkori Oroszország fejlődését feudális jellegűnek és európai típusúnak minősíteni – azzal a lényeges megszorítással, hogy egészen a 17. századig a kora feudális jelző indokolt társadalmi-gazdasági struktúrája jellemzésére. Ez esetben a világtörténelmi kora újkorban több mint fél ezer év történelmi megkésettiségről beszélhetünk.

Persze, a történelem színpadán nem lehet büntetlenül késve érkezni és késve reagálni. A késői válaszok már magától értetődően nem ugyanazok a válaszok, az egyezések már egyre felszínebbek, a kelet-európai fejlődésre általában is jellemző „sűrített” fejlődés speciális formákat eredményez. Ezek hol elnagyoltak, hol meglehetősen primitív utánérzéseknek tűnnek fel, hol szinte parodisztikusak. Legelsősorban azért, mert ezt a közel ezer évet Oroszország egy meghatározott geopolitikai térben élte meg, ahol egy meghatározott – hosszú – időszakban ázsiai hatások sora is érte. Fejlődése így ázsiai sajátosságokkal is bír – anélkül azonban, hogy emiatt ázsiai típusúnak tarthatnánk. Az igazán izgalmas történelmi lecke annak megválaszolása, hogy az ázsiai impulzusok miért nem tudták letéríteni Oroszországot az „ős eredeti” európai (a „par excellence kelet-európai” /Makkai László/) útról.

Sokan és sokat beszéltek az un. „orosz útról”. (Mi magunk is több konferenciát szenteltünk ennek a kérdésnek.) A világtörténetben azonban ritkán van pozitív példa a harmadik utas megoldásokra. Egyes korszakokban viszonylag sok híve volt pl. az „eurázsiai iskolának”, amely egyként különítette volna el Oroszországot Európától és Ázsiától. E teória nem bizonyult időtállóknak: nem volt olyan szimbiózis Ázsia és Oroszország között, amely a „bűnös” Nyugattól megkímélte volna orosz földet – ráadásul úgy, hogy az ázsiai elmaradottságot sem kellett volna ballasztként magával hurcolnia. Mindazonáltal a mindenkor orosz identitáskeresések régtől fogva ebben az irányban tapogatóznak. A leghatásosabban kétségkívül a szlavofília keretein belül. Ezt az eszmerendszer korántsem illik lebecsülni: összességében több jó választ ad az orosz múlt sajátosságaira, mint a hagyományos „nyugatos” történelemfelfogás, miközben a lényegyet – Oroszország

európaiságát - illetően nagyobbat téved.

A tervezett kutatás kénytelen visszanyúlni ezekhez az eszmetörténeti gyökerekhez, csakúgy mint előző kutatásainkhoz, de csak mintegy kiinduló pontként. A lényeg a mai, a legújabb orosz történelmi gondolkodás válaszainak felkutatása, elemzése, összehasonlítása a releváns nem-orosz véleményekkel, és végül, de hangsúlyosan: az orosz regionális történeti iskolák közötti eltérések regisztrálása, okainak kimutatása, a teljes kép felvázolásának kísérlete. Mindez annál inkább aktuális, mivel az utóbbi években Oroszország, mint eurázsiai hatalom pozícionálja magát és jelentős regionális átrendeződés megy végbe a központtól távol eső területeken. Rendkívül érdekes történetírói feladat tehát annak analizálása, hogy a történetírás mennyiben követi, tükrözi, netán szolgálja ezeket a hatalmi és/vagy geopolitikai törekvéseket.

A javasolt téma ilyen aspektusban és szélességben nem kutatott sem az Európai Unióban, sem az Egyesült Államokban, de még Oroszországban sem. Egyes részterületeken ugyan biztató kísérleteket regisztrálhatunk az orosz történetírásban. Csak két monumentális munkát emelnék ki az utóbbi évek orosz történetírásából: A. N. Szaharov civilizációtörténeti szempontból, és inkább Nyugatról közelítve igyekszik válaszokat megfogalmazni (VÖ.: Rosszija: Narod, pravityeli, civilizacija, Moszkva, 2004.), míg a jekatyerinburgi Venjamin Alekszejev akadémikus érthetően Ázsia felől az Aziatszkaja Rosszija v geopolityicseszkoj i civilizacionnoj dinamike XVI-XX. (Moszkva, 2004) című műben. Az angolszász ruszisztikában íródtak rövid ismertetés jellegű historiográfiai összefoglalások (Vö. pl. N. S. Kollmann: Convergence, Expansion, and Experimentation: Current Trends in Muscovite History-Writing. In: Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History 2 (2), 233–240, Spring, 2001.), de egyelőre még nem az analízis igényével. Mindazonáltal G. Hosking, Philip Longworth és az új generációt képviselő Marshall Poe szintézis kísérletei az orosz sajátosságokról jó összehasonlítási alapul szolgálhatnak.

Úgy gondolom, az ELTE Ruszisztikai Központ munkatársai és a kutatásba még bevont kollégák együttesen (összesen öt kutató) alkalmasak arra, hogy a nemzetközi ruszisztikában még hiányzó alapkutatásokat elvégezzék és kutatásaikat szintetizálják. Ehhez az alapvető infrastrukturális feltételek is rendelkezésünkre állnak. Eredményeinket az eddigi gyakorlatnak megfelelően két nemzetközi konferencián kívánjuk mintegy verifikálni a külföldi kollégákkal folytatott tudományos diskurzus keretében, majd publikálni - amennyire lehetséges, nyomtatott és elektronikus formában egyaránt. A feldolgozott információk anyag szélesebb körű érdeklődésre számot tartó részleteit honlapunkon kívánjuk közzé tenni.

Biztos vagyok benne, hogy kutatásunk és annak eredményei élénk visszhangot váltanának ki a nemzetközi tudományosságban, amint eddigi kutatásaink sem maradtak visszhangtalanok.

Az eddigiekben megfogalmazott célok megvalósítását az alábbiakban részletezett módon és éves bontásban tervezem:

2007

Alapkutatások, anyaggyűjtés:

A regionális oroszországi műhelyek feltérképezése. A moszkvai, a szentpétervári, a szibériai, a nyizsnij-novgorodi, volgográdi és jekatyerinburgi akadémiai intézmények és egyetemek Oroszország történeti kutatásainak általános jellemzése, és hungaricumainak feltérképezése.

Tanulmánykötet az orosz regionális történeti iskolákról.

A szlavofil-nyugatos kérdéskör ideológia- és egyháztörténeti előzményeiről részmonográfia.

2008

Alapkutatások, anyaggyűjtés:

A moszkvai, a szentpétervári, a szibériai, a nyizsnij-novgorodi, volgográdi és jekatyerinburgi akadémiai intézmények és egyetemek 15.–20. századi Oroszország történeti kutatásainak általános jellemzése. A hanti-manszijszki egyetemen folyó ruszisztikai kutatások, beleértve a hungaricumokat.

Nemzetközi konferencia az orosz és nem-orosz ruszisztika legújabb irányzatairól és eredményeiről (kb. 25 fő).

2009

Alapkutatások, anyaggyűjtés:

A moszkvai, a szentpétervári, a szibériai, a nyizsnij-novgorodi, volgográdi és jekatyerinburgi akadémiai intézmények és egyetemek 15.–20. századi Oroszország történeti kutatásai – különös tekintettel az Oroszország és Európa-problematikára. A joskar-olai egyetemen folyó ruszisztikai kutatások.

Az előző évi konferencia tanulmánykötetének publikálása.

2010

Alapkutatások, anyaggyűjtés:

A moszkvai, a szentpétervári, a szibériai, a nyizsnij-novgorodi, volgográdi és jekatyerinburgi akadémiai intézmények és egyetemek 15.–20. századi Oroszország történeti kutatásai – különös tekintettel az Oroszország és Ázsia-problematikára. A baskíriai történészműhely.

Nemzetközi konferencia Oroszország helye a világban (múlt, jelen jövő) címmel.

A konferencia tanulmányainak és a feltárt, a kapcsolattörténet szempontjából legrelevánsabb hungaricumoknak a kiadása.